

ПАНЕНТЕЇЗМ ЯК ПРОПОЗИЦІЯ ДЛЯ МІЖСВІТОГЛЯДНОГО, МІЖРЕЛІГІЙНОГО ТА ЕКУМЕНІЧНОГО ДІАЛОГУ

Пальчик А. О.

*кандидат філософських наук,
викладач*

*Інститут богословських наук Непорочної Діви Марії
Кам'янець-Подільської дієцезії Римсько-Католицької Церкви
м. Городок, Україна*

Серед низки пропозицій, пов'язаних із переосмисленням проблематики відношення між Богом і світом (що виразилося передусім у критиці принципових положень класичного теїзму), представники сучасного панентеїзму вказують на потужний діалогічний потенціал своїх доктрин, розроблених на основі тези про радикальну іманентність Бога у світі, виражену таким панентеїстичним гаслом, як «все у Бозі» (також: «Бог у всьому»). Такий потенціал, як свідчить сучасна література за темою, може бути реалізований на наступних рівнях: 1) діалог між представниками *теїстичного* та *атеїстичного*, а також *агностичного* світоглядів; 2) діалог між *теологами* та *вченими-природознавцями*; 3) між представниками різних *монотеїстичних релігій, а також християнських конфесій*.

На переконання Дж. Брейкена, панентеїзм є оптимальною пропозицією для діалогу між, з одного боку, віруючими (передусім християнами), а з другого – невіруючими і агностиками. Можливість такого діалогу згаданий богослов пояснює існуванням спільного для теїстів, атеїстів та агностиків природного людського *досвіду світу*. (Діалог на підставі суто логічних аргументів, на думку Брейкена, є неможливим: якщо для не-теїстів «динамічна матриця причинно-наслідкових взаємозв'язків», що панують у Всесвіті, пояснює сама себе, не вимагаючи апеляції до Бога, то для теїстів існування Бога є ключем у поясненні існування Всесвіту). Досвід світу з його причинно-наслідковими взаємозв'язками є спільним як для теїстів, так і не-теїстів з тією лише різницею, що для перших цей досвід доповнюється переконанням в існуванні трансцендентної Істоти – джерела усього творіння, тобто Бога [1, с. 207–209].

Пропозиція діалогу між теїстами та не-теїстами, представлена Брейкеном, базується на модифікованій ним *теології процесу* А. Н. Вайтгеда. Згідно із *тринітарною космологією* Брейкена,

скінченний світ існує у *Богові* через їхнє взаємне «схоплення» (prehension). Кожна із осіб Трійці виступає «товариством (societies) дійсних подій» з необмеженим діапазоном досвіду, маючи у своєму розпорядженні спільне з іншими двома особами *необмежене поле діяльності*. При цьому Брейкен називає «Отця» принципом *потенційності* (potentiality), «Сина» – принципом *тимчасової дійсності* (provisional actuality), а «Святого Духа» – принципом *найвищої дійсності* (ultimate actuality). Світ, на думку богослова, є структурованим відповідно до такої триєдиної моделі. *Принцип творчості* виступає спільною основою як божественного, так і контингентного буття. Наведені принципи, які представлені Божими особами (разом із принципом творчості) діють у світі, досвід якого є спільним як для віруючих, так і невіруючих. Таким чином, на цій площині не існує підстав для суперечок між теїстами та атеїстами (чи агностиками), що відкриває можливість діалогу між ними [1, с. 211–218].

Низка представників панентеїстичної думки намагається довести несуперечність релігійного і наукового світоглядів (такі автори, як М. Табачек і Я. Войтисьяк, відносять їх до т. зв. «наукового панентеїзму»), таким чином закликаючи богословів та природознавців до діалогу [7; 8]. Спроби здійснення цієї мети відбуваються за допомогою наступних категорій: *дослідницька програма*, яка включає наукові твердження і гіпотези у філософське дослідження (Ф. Клейтон), *емерджентність*, *низхідна причинність* (top-down causation), а також *квантова заплутаність* – для пояснення іманентності Бога у світі (А. Пікок, Ф. Клейтон, Ю. Жицінський). Разом з тим панентеїсти заперечують дуалістичну онтологію, у якій дух і матерія розмежовуються як протилежні субстанції, а також редукціонізм, що зводить реальність до фізичної дійсності, тим самим підпорядковуючі їй ментальні властивості (Е. Девіс, Ф. Клейтон, Дж. Лейденхаг) [2].

За Д. Гріффіном, примирення науки і релігії можливе за допомогою панентеїстичної концепції «*натуралізму_{ppp}*» (prehensive-panexperientialist) як антитези середньовічного *супранатуралізму* (з його крайнім волонтаризмом, доктриною створення світу *ex nihilo* та визнанням повної залежності законів природи від Бога) та новочасного *матеріалістичного атеїзму*. Однак корінь конфлікту між природознавством і релігією Гріффін вбачає не стільки в матеріалістичному атеїзмі, скільки у супранатуралістичному дуалізмі, що розщепив реальність на природну та надприродну, таким чином зводячи можливу гармонію релігії і наукового (методологічного) натуралізму нанівець. Натуралізм_{ppp}, за Гріффіном, об'єднує в собі найкращі характеристики як супранатуралізму (ідея Бога та удосконалена теорія

створення світу *ex nihilo*) та атеїстичного матеріалізму (науковий натуралізм), одночасно відмовляючись від їхніх крайнощів [3].

У багатьох релігійних доктринах існує переконання про особливу близькість Бога (що одночасно залишається трансцендентним) до світу та людей. (Таким чином, на думку М. Табачека і Я. Войтисяка, можна говорити про існування «(між)культурного та (між)релігійного панентеїзму») [7; 8, с. 321]. Як показали у своїй роботі Ч. Гартшорн і В. Різ, панентеїстичні ідеї можна помітити вже у релігіях та філософських системах Стародавнього Сходу (єгипетський «Гімн Атону», індуїзм, даосизм), Античності (Платон, Плотін), філософсько-релігійних концепціях XIX–XX століть [4]. Така ж сама думка об'єднує авторів колективної монографії «Panentheism across the World's Traditions» [6]. Також відмічається, що панентеїстичне розуміння Бога можна знайти не тільки у західній, але й східній християнській традиції (напр., Псевдо-Діонісій Ареопагіт, Максим Сповідник, Еріугена, Майстер Екгарт, Григорій Палама, Микола Кузанський, Ю. Мольтман, митр. Калліст Вер, Е. Лот, О. Несетрук, К. Найт тощо) [5]. Таким чином, на думку панентеїстів, відкривається шлях до міжрелігійного та екуменічного діалогу.

Отже, панентеїзм, на думку низки його прибічників, є, на відміну від класичного теїзму, більш гнучкою концепцією Бога, спроможною знайти шлях діалогу між представниками протилежних світоглядних і релігійно-доктринальних позицій. Брейкен знаходить спільний майданчик для діалогу між теїстами і не-теїстами у спільному досвіді світу; «наукові» панентеїсти намагаються довести несуперечність релігійної і наукової картин світу (а радше існування одного світогляду, який має науковий і релігійний виміри); також панентеїстичне переконання про особливу близькість Бога до творінь може сприяти інтеграції представників різних релігійних доктрин. Разом із тим слід констатувати, що концепт «панентеїзм» і надалі залишається доволі нестислим, а різні версії панентеїзму часто суперечать одна одній. Відповідно, спроможність панентеїзму служити ефективним філософсько-релігійним підґрунтям діалогу у великій мірі залежить від опрацювання його єдиного, загальноприйнятого і несуперечного концепту.

Література

1. Bracken J. A. The issue of panentheism in the dialogue with the non-believer. *Studies in Religion/Sciences Religieuses*. 1992. № 21/2. Pp. 207–218.

2. Culp J. Panentheism / *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Ed. E. N. Zalta, Uri Nodelman. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/panentheism/>
3. Griffin D.R. Panentheism: a Postmodern Revelation. In *Whom We Live and Move and Have Our Being : Panentheistic Reflections on God's Presence in a Scientific World* / Eds Ph. Clayton, A. R. Peacocke. Wm. B. Eerdmans Publishing, 2004. Pp. 36–47.
4. Hartshorne Ch., Reese W. L. *Philosophers Speak of God*. Chicago : The University of Chicago Press, 1953. XIV+535 p.
5. Ladouceur P. God and the World: Panentheism in Modern Orthodox Christianity. *Zygon: Journal of Religion and Science*. 2025. 60(1). Pp. 336–357. <https://doi.org/10.16995/zygon.11175>
6. Panentheism across the World's Traditions / Eds. L. Biernacki, Ph. Clayton. Oxford – New York : Oxford University Press, 2014. 218 p.
7. Tabaczek M. The Image of God in Western (Christian) Panentheism: A Critical Evaluation from the Point of View of Classical Theism. *Sophia*. 2022, № 61. Pp. 611–642.
8. Wojtysiak J. Panenteizm. W związku z poglądami Józefa Życińskiego, Charlesa Hartshorne'a i innych przedstawicieli zwrotu panenteistycznego. *Roczniki Filozoficzne*. T. LX. Nr 4. 2012. S. 313–337.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-578-8-31>

ІДЕНТИФІКАЦІЇ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ДИСКУРСІ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Сарапін О. В.

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри релігієзнавства*

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Ознайомлення з варіативними підходами, автори яких вдаються до ідентифікації філософії релігії, спонукає до виявлення певних тенденцій і констатації очевидних узагальнень. Одразу ж обмовлюсь про опрацювання тільки тих визначень відповідної дисципліни гуманітарного знання, котрі не є калькою з монографій та підручників російських дослідників. На превеликий жаль, подібних визначень не бракує у публікаціях релігієзнавців і філософів. Принаймні в колах